

en werkelijke opinies prijs. De dagboeken lopen als een rode draad door het boek.

Jan de Quay was buitengewoon onzeker aan het begin van zijn premierschap. Onder leiding van de regisseurs Beel en Romme werd De Quay na een traditioneel moeizame formatie aan het hoofd van de ministerraad gezet. Na een aarzelend begin sloeg hij zich door kabinetscrises (inclusief een 'jenevercrisis'). Mede door zijn mediaoptredens werd hij mateloos populair. Een andere minister, Joseph Luns, overkwam hetzelfde. Zijn kwinkslagen en oneliners werden gretig opgetekend en gepubliceerd. De goede verkiezingsuitslag van 1963 voor de KVP mag voor een deel op het conto van beide stemmentrekkers worden geschreven.

De financieel-sociaal-economische driehoek werd gevormd door politieke zwaargewichten zoals Zijlstra, De Pous en Veldkamp. Belangrijke mijlpalen werden op het gebied van Onderwijs met de Mammoetwet bereikt en met de Wet op de Ruimtelijke Ordening werd het typisch Nederlandse ruimtelijk beleid ingekaderd en ontwikkeld. Die wetgeving was broodnodig. Nederland kende onder de hoede van minister-president De Quay fenomenale economische groeicijfers. De werkloosheid was nog nooit zo laag. De arbeidsmarkt raakte oververhit. Tevergeefs probeerde het kabinet door loon- en prijswetgeving de ontwikkelingen te sturen. De financieel-economische paragrafen in het boek zijn zeer onderhoudend. Het poldermodel bracht uitkomst: de loonvrede op basis van het Akkoord van Oud-Wassenaar liet de lonen niet exploderen. Werkgevers in het bedrijfsleven voerden wel stevige loonsverhogingen door. Aan het einde van de rit van het kabinet-De Quay had de gemiddelde werknemer 20% meer reëel loon dan in 1959. Tegen dergelijke prestaties is het moeilijk oppositievoeren.

Het kabinet-De Quay legde de basis voor de confessioneel-liberale samenwerking in de jaren zestig. De coalitiepartijen hadden economisch het tij mee. In 1959 werden grote hoeveelheden aardgas ontdekt in Noord-Groningen. Het leidde tot het besluit om alle Nederlandse huishoudens aan te sluiten op gas. De winst van de aardgasopbrengsten werden teruggepompt in de Nederlandse staatshuishouding. Het schiep de budgettaire ruimte voor de ontwikkeling van de huidige verzorgingsstaat en infrastructuur. In veel opzichten betekende dit kabinet een cesuur met het beleid van de kabinetten-Drees. Dat bewijst dit boek. De auteurs nemen dan ook voorzichtig afstand van het oordeel van Jelle Zijlstra die stelt dat een nieuw kabinet-Drees in plaats van De Quay dezelfde financieel-economische politiek zou hebben gevoerd. Op belangrijke punten liet het kabinet-De Quay met wisselend succes een culturomslag zien: de liberalisering van beleid op het gebied van lonen, prijzen, huren en overheidsbemoediging op economisch terrein.

Ron Stevens, Nijmegen

Reiding, H., *The Netherlands and the Development of International Human Rights Instruments* (Dissertatie Utrecht 2007, School of human

rights research series 22; Antwerpen, Oxford: Intersentia, 2007, xix + 539 blz., €75,-, ISBN 978 90 5095 654 3).

Het boek is een bewerkte versie van het proefschrift waarop Hilde Reiding in maart 2007 promoveerde aan de Universiteit Utrecht. Een uitstekend werk waarin helder inzicht wordt geboden in het Nederlandse beleid ten opzichte van mensenrechtenstandaarden en de ontwikkeling van internationale toezicht-mechanismen. Het proefschrift is bekroond met de Max van der Stoel-mensenrechtenprijs van de Universiteit Tilburg. Deze aanmoedingsprijs heeft als doel het onderwijs en onderzoek in Nederland naar mensenrechten te stimuleren.

Reiding geeft in haar werk aan dat de belangstelling van historici voor het Nederlandse mensenrechtenbeleid en de totstandkoming daarvan over het algemeen laag is. Zij levert met dit onderzoek een belangrijke bijdrage om dit geconstateerde hiaat te vullen. Nederland heeft historisch gezien een goede reputatie op het gebied van mensenrechten. De vraag of Nederland ook daadwerkelijk een gidsland is als het gaat om de vaststelling van verdergaande mensenrechtenstandaarden en toezichtprocedures staat in Reidings werk centraal.

Interessant is Reidings analyse over de tweeslachtige houding van Nederland als het gaat om de doelstellingen van het mensenrechtenbeleid. In de Mensenrechtennota uit 1979 – die de basis vormt voor alle latere mensenrechtennotities – is neergelegd dat de totstandkoming van internationale normen en de feitelijke naleving van die normen de pijlers van het beleid zijn. De tweeslachtigheid blijkt uit de discussie of nieuwe normstelling nog wel nodig is, nu het merendeel van die normstelling binnen de Verenigde Naties en de Raad van Europa inmiddels is geschied. Zowel op papier als in de beleidspraktijk worstelt Nederland met de vraag of extra normen bijdragen aan een verbetering van mensenrechten. Reiding toont overtuigend aan dat het Nederlandse beleid laveert tussen het voorzichtig uiten van twijfel, een passieve houding en een constructievere rol. Dit wisselende beleid ten opzichte van verdergaande normgeving blijkt met name afhankelijk van de algemeen heersende opvattingen en internationale trends.

Het Nederlandse beleid ten opzichte van toezichtprocedures leek eenduidiger. Nu op papier een groot deel van de mensenrechtennormen zijn vastgelegd, moest volgens de beleidsnota's juist de versterking van toezichtprocedures de meeste aandacht krijgen. In de beleidspraktijk presteert Nederland ook hier echter wisselend. Enerzijds werd, vaak succesvol, ingezet op de *onafhankelijkheid* van toezichtprocedures. Anderzijds bleek Nederland niet altijd een voorstander van de meest *effectieve* procedures. Het klachtrecht wordt door Nederland in het algemeen als een zeer effectieve vorm van toezicht op naleving van mensenrechten beschouwd. In de praktijk prevaleert echter op veel terreinen de soevereiniteit.

De conclusies in het boek zijn helder. Zowel bij de totstandkoming van internationale mensenrechtennormen als ten aanzien van de feitelijke naleving van die normen is Nederland eerder een volgend land dan een gidsland. Uit de analyse komt duidelijk naar voren dat niet alleen het belang van mensen-

rechten, maar juist ook andere politieke belangen op het terrein van veiligheid of economie, een rol spelen bij de mate waarin Nederland zich inzet voor mensenrechtennormen. Een andere bepalende factor is de mate van aandacht van NGO's en het parlement voor verdergaande normstelling en effectiever toezicht op naleving van mensenrechten. Wellicht het meest opvallende uit het boek is dat het aantoont hoe de belangenstrijd tussen het ministerie van Buitenlandse Zaken en de verschillende vakministeries in het beleid wordt weerspiegeld. Waar strengere internationale mensenrechtennormen of scherper toezicht op naleving consequenties kunnen hebben op nationaal niveau, zetten de vakdepartementen regelmatig de hakken in het zand. Zo is het ministerie van Buitenlandse Zaken geen tegenstander van een klachtrecht bij het Internationale Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten. Bij andere ministeries leven hiertegen echter grote bezwaren gezien de mogelijke financiële consequenties voor Nederland. Het is voor het eerst dat er in onderzoek zo uitgebreid aandacht is voor deze samenwerking tussen de verschillende afdelingen van verschillende departementen op dit terrein. Reiding slaagt er goed in om inzicht te bieden in de tweespalt tussen soevereiniteit (de inzet van de vakministeries) en de reputatie van Nederland in het buitenland (de inzet van Buitenlandse Zaken).

De afbakening die in het onderzoek is gemaakt, wordt goed onderbouwd. Het startpunt van het onderzoek is eind jaren 1970, ook al stamt een groot deel van de internationale en Europese mensenrechteninstrumenten van de voorafgaande periode. Het was echter pas in 1979, met het verschijnen van de mensenrechtennotitie door het ministerie van Buitenlandse Zaken, dat Nederland mensenrechten in het buitenlands beleid een centrale rol toedichtte.

Ook de keuze voor de onderzochte organisaties is goed gekozen. De Verenigde Naties, de Raad van Europa en de Conferentie voor Vrede en Samenwerking in Europa (de huidige Organisatie voor Vrede en Samenwerking in Europa) zijn de belangrijkste organisaties die een mensenrechteninstrumentarium hebben opgericht of verder ontwikkelen. De Europese Unie blijft op dit terrein nog ver achter en andere organisaties, zoals de Internationale Arbeidsorganisatie beperken zich tot specifieke deelterreinen van mensenrechten.

Over de themakeuze is meer te zeggen. Reiding richt zich op de thema's foltering, sociale en economische rechten, rechten van kinderen en rechten van minderheden. Verschillende categorieën en generaties rechten worden hiermee behandeld. Door deze keuze wordt echter het interessante thema van conflicterende mensenrechten omzeild. Welke rechten moeten prevaleren als bijvoorbeeld vrijheid van godsdienst en vrijheid van meningsuiting botst met anti-discriminatiewetgeving? Bijvoorbeeld bij rechten van vrouwen komen dit soort vraagstukken naar voren en in de praktijk lijkt Nederland hiermee niet goed raad te weten. In het buitenlands beleid wordt door zowel ministers van Buitenlandse Zaken als van Ontwikkelingssamenwerking uitgedragen dat religie nimmer een excuus mag zijn om rechten van vrouwen te schenden. Tegelijkertijd wordt Nederland door het toezichthoudende comité bij het internationale Vrouwenverdrag op de vingers getikt omdat een politieke partij op religieuze gronden vrouwen volledig lidmaatschap weigert. De kans om

meer inzicht te bieden in de achtergronden van de discrepantie op dit terrein heeft Reiding helaas laten lopen.

Reiding heeft op overtuigende wijze een bijdrage geleverd aan het inzicht in de ontwikkeling van het Nederlandse mensenrechtenbeleid. Helder is uiteengezet dat Nederland bij de vaststelling van het mensenrechteninstrumentarium zich meer laat leiden door pragmatisme – waarbij zowel binnenlandse als internationale factoren bepalend zijn – dan door idealen. Het beeld dat Nederland gidsland is bij de promotie van mensenrechten moet, na het lezen van dit werk, op z'n minst worden genuanceerd.

Irma van Dijk, Afd. Internationale Betrekkingen Rijksuniversiteit Groningen

Cate, A. ten, *Sterven voor Bosnië? Een historische analyse van het interventiedebat in Nederland 1992-1995* (Dissertatie Groningen 2007, Amsterdam: Boom, 2007, 319 blz., €29,50, ISBN 978 90 8506 357 5).

Begin jaren negentig was de wereld getuige van een snel escalerende burgeroorlog in het voormalige Joegoslavië. De hevigste strijd vond plaats in de multi-etnische deelrepubliek Bosnië, dat niet voor niets ook wel werd aangeduid als een 'Joegoslavië-in-het-klein'. In Nederland, en ook in andere landen, keek men geschokt toe hoe de mensenrechten op grote schaal werden geschonden, en al snel klonk er een roep om in te grijpen in het conflict. In zijn boek *Sterven voor Bosnië?* bestudeert Arthur ten Cate hoe het debat dat naar aanleiding daarvan ontstond verliep.

Centrale vragen in het interventiedebat waren vooral óf er militair kon, mocht of zelfs moest worden ingegrepen, en zo ja, hoe dit dan diende te gebeuren. Volgens Ten Cate was de beantwoording van die vragen niet alleen bepalend voor de wijze waarop er werd omgegaan met de oorlog in Bosnië, maar diende het debat er ook toe een visie te ontwikkelen op de internationale betrekkingen in het nieuwe tijdperk dat met het einde van de Koude Oorlog was ingeluid. Ten Cate waagt zich er niet aan de langetermijnvisie waarin dit resulteerde nader te duiden, maar van het debat zelf presenteert hij een nauwkeurige studie.

Het boek is logisch opgebouwd. Ten Cate hanteert een trechtermodel, waarbij hij van een meer algemene context stap voor stap geraakt tot meer gedetailleerde analyses van het debat. Dat de laatste hoofdstukken verreweg het interessantst zijn is een natuurlijk gevolg van deze indelingskeuze. Anderzijds moet ook gezegd worden dat de aanloop die Ten Cate neemt voor hij uiteindelijk bij het eigenlijke onderwerp van zijn studie belandt wel erg lang is. De thema's die hij ter inleiding behandelt (geschiedenis van het conflict, soorten interventies, interstatelijk debat en interventiescenario's) zijn op zichzelf wel relevant, maar een wat minder breedvoerige behandeling zou afdoende zijn geweest. De poëtische beschrijvingen van de rivier de Drina bijvoorbeeld zijn niet onaardig, maar voegen weinig toe. Een ander voorbeeld is de uitgebreide beschrijving van de 'lichte', 'middelzware' en 'zware' variant van

het plan om beveiligde corridors te creëren voor hulpkonvoien. De ‘middel-zware’ en de ‘zware’ variant kwamen uiteindelijk nooit verder dan de tekentafel, en ook in de analyse van het debat later in het boek spelen ze verder geen rol. Ook al maakt de achtergrond van de auteur, die werkzaam is als militair historicus, het uitstapje verklaarbaar, voor het doel van de studie zijn deze uiteenzettingen niet relevant.

Wel zeer de moeite waard is de analyse van het interventiedebat zelf. De methodiek die Ten Cate heeft gehanteerd, is goed doordacht. Op basis van de best toegankelijke media heeft hij de piekmomenten in de publieke discussie bepaald, en vervolgens een selectie andere kranten en tijdschriften voor deze periodes doorzocht en bestudeerd. Bij de presentatie van de resultaten maakt hij onderscheid tussen de discussie in opiniërende bladen, zoals *Elsevier* en *HP/de Tijd*, en dagbladen, omdat de laatste een breder publiek bereiken dan de eerste. Een vraag die zich opdringt is dan wel waarom het debat op radio en TV buiten beschouwing is gelaten, maar wellicht had dit geen afwijkende observaties opgeleverd. Uiteindelijk komt Ten Cate in ieder geval wel tot de slotsom dat het interventiedebat in opiniebladen en dagbladen van een gelijke strekking was. De meest opvallende conclusie die hij hierbij trekt is dat er in geen van beide gremia sprake was van een politiek-publicitaire constellatie die overweldigend naar interventie neigde, zoals het NIOD in 2002 in het onderzoek voor de regering stelde. In politiek en publieke opinie overheerste wellicht een interventionistisch sentiment, maar de media boden een podium voor zowel voor- als tegenstanders van militaire interventie.

Een andere belangrijke conclusie die Ten Cate uit zijn onderzoek trekt, is dat in het interventiedebat veelvuldig op een incorrecte manier gebruik gemaakt werd van historische analogieën. Situaties waarmee de Bosnische kwestie in de media vergeleken werd, waren onder andere ‘München 1938’, ‘Vietnam’, de Joegoslavische partizanenstrijd in de Tweede Wereldoorlog, ‘Libanon’, ‘Sarajevo 1914’, ‘Afghanistan’, en ‘Spanje 1936’. Ten Cate behandelt in zijn boek de drie eerstgenoemde analogieën, en stelt hierbij de vraag hoe betrouwbaar het gebruik hiervan in het debat was. Waarom hij juist deze selectie maakt, licht hij helaas niet toe. Zo op het eerste gezicht zou ‘Libanon’, de eerste grote vredeshandhavende missie waaraan Nederland deelnam, bijvoorbeeld ook interessant geweest zijn.

Gelukkig zijn de analogieën die Ten Cate wel behandelt eveneens de moeite waard. Telkens behandelt hij systematisch de vraag welke functie de betreffende analogie vervulde in het debat, welke visie op de geschiedenis daaraan ten grondslag lag, en tenslotte de vraag of deze visie op grond van de historiografie te verdedigen is. In een enkel geval bleken op een zinvolle manier lessen uit de geschiedenis te worden getrokken. Een serieus te nemen historische les van ‘München 1938’ was bijvoorbeeld dat de expansiedrift van ondemocratische staten met standvastigheid moet worden beantwoord, als men later niet een nog hogere prijs wil betalen. Zoals gezegd, bleken de meeste historische analogieën die in het interventiedebat over Bosnië werden gebruikt echter te zijn gebaseerd op aantoonbaar onjuiste interpretaties van de geschiedenis. Zo ontmaskerden historici in de jaren zeventig en tachtig de mythe van de heroïsche rol van de Joegoslavische partizanen al als een product